

Miklósné Zakar Andrea\*

## KONVERGÁLÓ ERDÉLY-PERCEPCIÓK: INTERETNIKUS ÉRTELMISÉGI PÁRBESZÉD A TÉRSÉG KONTEXTUSÁBAN

*CONVERGING PERCEPTIONS OF TRANSYLVANIA: INTERETHNIC  
DIALOGUES OF INTELLECTUALS IN THE CONTEXT OF THE  
REGION*

### ABSTRACT

It is very important to emphasize the relevance of interethnic dialogues of intellectuals which have taken place in the context of Transylvania, because the future of this region cannot be imagined without the consensus of all the nationalities living there together. This study analyses the Romanian and Hungarian disputes published in the periodical "Alterra" (issued by the intercultural centre Liga Pro Europa) and in the monthly "Provincia" (issued between 2000 and 2002). The analysis of the texts aims to present this dialogue as a special form of regionalism, focusing on Transylvania, as a special region. The discourses focus on the following main ideas: Transylvania as a special multicultural area; the importance of transethnic identity; the comparison of regionalisation models which give free rein to different forms of autonomies; criticism of Romania's decentralisation process; the Memorandum in 2001 – which seems to be the result of the consensus of intellectuals involved in the analysed dialogue.

### 1. Bevezetés

A tanulmány egy olyan elemzést igyekszik bemutatni, amely az erdélyi magyar, román és német értelmiségiek egy csoportjának diskurzusát vizsgálja Erdély múltját, jelenét és legfőképpen jövőjét illetően. Fontos egy ilyen elemzés, mert egyértelmű, hogy ma már Erdély jövőjéről nem lehet egyik etnikum kihagyása nélkül sem beszélni. Az interetnikus párbeszéd színterei, lenyomatai két jelentős folyóiratban jelentek meg, a vizsgált időszak pedig egy körülbelül tizenhárom éves időintervallum 1995-2007 között. Ebből az időszakból kiemelkedik egy „magkor-szak”, a 2000 és 2002 közötti évek, amelyek – a Provincia folyóirat és csoport révén – a jelenség csúcsidezőszakaként értelmezhető. A Provincia megjelenése előtt azonban léteztek már a párbeszédnek színterei, például a szintén elemzett Alterra folyóirat, a Pro Európa Liga által 1995-2007 között publikált kiadvány, amely egy ideig folytatta is a diskurzust.

\* Miklósné Dr. Zakar Andrea tanszékvezető főiskolai docens, Tomori Pál Főiskola, Kalocsa

Az elemzett párbeszédben keresem egy sajátos erdélyi regionalizmus körvonalait, az esetleges új fogalmak megjelenését, és megvizsgálom, hogy létezett-e releváns véleménykülönbség a különböző etnikumú értelmiségiek között. Az elemzett szövegek kitérnek Erdély geopolitikai sajátosságaira, az erdélyi egyedi jellegzetességekre és az erdélyi identitás kérdésére, valamint azon autonómia-modellekre elemzésére is, amelyek Erdély számára a jövőben mintaként szolgálhatnak.

## 2. A magyar-román párbeszéd 1989-től Erdélyben

Még a romániai forradalom előtt Budapesten egy olyan magyarokból és külföldön élő románokból álló értelmiségi találkozóra került sor, amelynek eredménye egy nyilatkozat megfogalmazása.<sup>1</sup> A Budapesti Nyilatkozat-ként, vagy Magyar-román Nyilatkozatként is ismert dokumentum jelentősége abban rejlik, hogy egyrészt igyekezett a két nemzet megbékélésének feltételeit körvonalazni, hangsúlyt fektetve a párbeszéd fontosságára, másrészt pedig Erdély térségét illetően próbált konszenzust teremteni. Az erdélyi kérdés ügyében rávilágítottak arra, hogyan kell ezt a problémát helyesen látni a határok megváltoztatása nélkül, valamint meggyeztek abban, hogy Erdélyt egy komplementer térségnek kell tekinteni a román-magyar viszonylatrendszerben.

„Erdély etnikai térképének sajátos jellegéből adódóan a konfliktusok feloldását semmiképpen sem a határok revíziója, hanem szerepük megváltozása hozhatja magával, amennyiben azok Helsinki szellemében lehetővé teszik a személyek, az információk és az eszmék szabad áramlását. Következésképpen a magyar-román kapcsolatok megjavulását mi egy demokratikus irányú általános európai rendezéstől várjuk. Egyedül ez lesz képes megoldani a kontinens népei között a történelem során felhalmozódott problémákat – valamennyi nép jogos érdekeinek szem előtt tartásával. Erdélynek, mely az egymást kölcsönösen kiegészítő kultúrák földje volt és maradt, a kulturális és vallási pluralizmus modelljévé kell válnia. Népeink érdekeit szolgálja, hogy a kultúrák, a vallások és hagyományok sokfélesége, mely mindig is erdélyi sajátosság volt, megmaradjon. Biztosítani kell mindegyik nemzet jogát az autonóm politikai képviselethez és a kulturális autonómiához. Ezek megvalósítása megköveteli – többek között – a magyar nyelvű oktatás megszervezését minden fokon, beleértve a kolozsvári magyar egyetem visszaállítását is.”<sup>2</sup>

A Nyilatkozatot vagy elhallgatta a román sajtó vagy pedig irrelevantnak-hazárlónak bélyegezték az aláírókat. Pedig később többen is csatlakoztak a dokumentumhoz, vállalva annak szellemiségét, és ezek közé olyan kiemelkedő személyiségek is tartoztak, mint Eugen Ionesco vagy I. Mihály, volt román király.

Az általam készített interjúkból kiderült, hogy az Erdély kapcsán kialakul román-magyar párbeszéd elindítói között tartják számon Alexandru Cistelean irodalomkritikust, egyetemi tanárt, aki 1993-ban egy esszéjét közölte a *Gazeta de Mureș* kulturális lapban<sup>3</sup>, *Provincia ratată* (Elvetélt provincia) címmel<sup>4</sup>. Ebben Cistelean kifejtette az erdélyi és a regáti románok közti különbségek egyik meghatározó



aspektusát, amelyet Antonescu tábornoknak Aurel Vlad miniszterhez írott egyik levelével szemléltetett. Ebben Antonescu kioktatta Vladot, hogy az erdélyi románok Nagy-Romániában „vendégek” és „szolgák”, és az ilyen emberek nem adhatnak iránymutatást, és nem kaphatnak vezető szerepet az országban. Ez a vendég-szolga metafora az, amely az erdélyi románság sorsát és helyzetét meghatározta és végigkísérte Nagy-Románia megalakulása óta, vallja Cistelean. A másodrendű állampolgár így kisebbségben marad és frusztrálódik. Erdély ilyen tekintetben hiába akar centrum-térséggé válni, hiába akarja hallatni a hangját a központban, Bukarestben, ha Erdély román társadalma is ebben a meghatározottságban él évtizedek óta.

Erdélynek és egy erdélyi román értelmiségi fájdalmanak az egyik legszebb kifejezése Cistelean írása. Ez megadott egy olyan alaphangot, amelyre az elkövetkezendő román-magyar diskurzus felfűzhetővé vált. Az erdélyiség rekonstruálásának, újraértékelésének igénye artikulálódott Cistelean írásában, amelyet folytatni és kiteljesíteni volt hivatott néhány jelentős értelmiségi szereplő többek között az elemzendő folyóiratokban, diskurzusokban is.

A Cistelean által felvetett Erdély-problematika folytatása Molnár Gusztáv tanulmánya, Az erdélyi kérdés.<sup>5</sup> Ebben Molnár leírta Erdély speciális geopolitikai helyzetét<sup>6</sup>, amely (a huntingtoni elméletre alapozva) különbözik Románia többi részének ezirányú sajátosságaitól. Ebből a tételből kiindulva Molnár levezette, hogy az európai integrációs folyamatok kontextusában az országnak és Erdélynek két jövője körvonalazódik. Erdély, mint a Közép-Európához tartozó térség vagy magával húzza Európába Romániát, és így képes lesz az ország „felemelkedni”, vagy pedig Románia sodorja Erdélyt egy válságövezetbe a failed states-ek közé. Az első forgatókönyvhöz mindenképpen szükségeltetik egy olyan államszerkezeti reform, amely modernizálni képes Romániát, és ehhez a reformhoz Molnár az angolszász devolúciós modellt javasolta. A tanulmány nagy felháborodást és vitát kavart, mivel „szinte minden, még a legliberálisabb román szakértő is visszautasította Románia föderalizálásának vagy devolúciójának azonnali kezdeményezését”.<sup>7</sup> A vita a sajtóban is folytatódott, számos (az elemzendő diskurzus szempontjából is) releváns személyiség fűzte hozzá gondolatait Molnár érveléséhez, például Gabriel Andreescu, Sorin Mitu, Antonela Capelle-Pogăcean. Molnár Gusztáv 1999-ben válaszolt a felvetéseikre a Még egyszer az erdélyi kérdéstről című munkájában<sup>8</sup>. Ebben az írásában már sokkal részletesebben elemezte a devolúció romániai lehetőségeit, de ennek két nagy akadályát látta egyrészt az akkori romániai politikai elit decentralizáció-ellenességében, másrészt pedig a teret hódító nacionalizmusban. Következtetéseiben a politológus kifejtette, hogy Románia esetében valószínűleg a hosszú távú társadalmi folyamatok során várhatóak olyan eredmények, amelyek következtében az állam szerkezete valós átalakuláson mehet keresztül.<sup>9</sup> Ugyanebben az évben Molnár Gusztáv és Gabriel Andreescu szerkesztésében napvilágot látott ennek a vitának az anyaga román nyelven, amely a vitában résztvevők közeledését és az interetnikus párbeszéd jelentőségének felértékelődését jelentette.<sup>10</sup>

Az interetnikus párbeszéd kezdetének másik irányvonala a Pro Európa Liga megalakulása és működése. Interkulturális központként a Liga olyan eseményeket szervezett, amelyek egyértelműen a román-magyar kapcsolatok pozitív mederbe terelését szorgalmazták. A Pro Európa Liga a Romániában bejegyzett harmadik nem kormányzati szerv volt a rendszerváltást követően. Megalakulását a közvetlenül a romániai forradalom után, 1989. december 30-án tartott első közgyűlés fémjelzte a marosvásárhelyi Bábszínház termében. Smaranda Enache, a Bábszínház akkori igazgatója, aki máig a Pro Európa Liga egyik elnöke Szokoly Elek mellett, katalizátor szerepet töltött be a Liga létrehozásában és későbbi működésében. A Bábszínház a rendszerváltás előtt is egy különleges műhelyként vállalt szerepet a művészetben, ahol sok ellenzéki értelmiségi talált szellemi otthonra. Nem csoda, ha éppen ebben a közegben alakult meg a 21 alapító tagot számláló Pro Európa Liga, amelynek felelősségteljes szerepe volt az 1990 márciusában Marosvásárhelyen lezajló negatív események utáni konfliktushelyzet kezelésében is.

A Liga céljai között hangsúlyos szerepet tölt be az Erdély problematikájának és az európai értékeknek a kommunikálása, egy olyan Erdélyen belüli adminisztratív, politikai, gazdasági és kulturális intézményrendszernek a létrehozása, amely egyensúlyba hozhatja a román és magyar érdekeket, valamint ellensúlyozhatja a román központi hatalom által elindított és folyamatosan erősített elrománosítási és elortodoxosítási folyamatokat a térségben.

Mint látható, az elemzett diskurzus vezéregyéniségei a rendszerváltás után azonnal vagy kis eltolódással a '90-es években hallatták hangjukat, és kifejtették álláspontjukat Erdély és az erdélyiség kapcsán.

### 3. A párbeszéd szinterei

Az elemzett folyóiratok közül elsőként a román nyelven publikált Alterát, a Pro Európa Liga kiadványát, említeném, amely 32 számot élt meg 1995 és 2007 között. Az Altera Dialógus rovata az interetnikus fórumokon, nyári egyetemeken elhangzott beszélgetéseknek, vitáknak az egyik releváns lenyomata. De az Altera ennél sokkal többet jelentett ebben a kontextusban, mint a dialógusok tolmácsolása. Olyan szerzők tanulmányait is publikálták itt, akik a regionalizmus-regionalizáció, az identitás, a föderalizmus, az autonómia, a multikulturalizmus, az emberi és kisebbségi jogok és az európai integráció problémáit feszegetik. Az Alterán keresztül a külföldi szerzők gondolatai román nyelven juttatták el a román publikumhoz. Emellett olyan európai dokumentumokat közöltek a folyóiratban, amelyeket különböző nemzetközi szervezetek (Európa Tanács, ENSZ stb.) tettek közzé, ilyen formában a romániai olvasók jelentős nemzetközi javaslatokkal és határozatokkal ismerkedhettek meg.

A másik elemzett releváns folyóirat a 2000 és 2002 között megjelent Provincia volt.<sup>11</sup> Először a Ziua de Ardeal és a Krónika napilapok havi mellékleteként jelent meg 2000 tavaszán. Ezekre a napilapokra azért volt szükség, mert egy ideig a



Provincia hordozójává válhattak így terjesztve azt. A melléklet önállósodása 2001 elején már azt jelentette, hogy a létrehozói úgy gondolták, különállóan is megállja helyét a nyilvánosság előtt. Ezek után a lapot az Etnokulturális Kisebbségek Forrásközpontja adta ki. A Provincia folyóiratnak két társszerkesztője volt, Molnár Gusztáv és Alexandru Cistelean, vagyis egy magyar és egy román kiemelkedő személyiség. A folyóirat egyik nagyon fontos jellemzője az volt, hogy a magyar szerzők cikkeit románra, a románokét pedig magyarra fordították, így a kiadvány mindkét nyelven megjelent. A három évfolyamot megelőző Provincia<sup>12</sup> ugyanúgy, mint az előbb említett Altera folyóirat, felvállalta egy olyan, Romániában problematikus és nehezen megtárgyalható problémakör vitára bocsátását, amilyen Románia decentralizálási, regionalizálási lehetőségei, nehézségei, ezen belül pedig Erdély státuszának problematikája.

A Provincia szerzői „közös fórum” megteremtését célozták meg a folyóirat létrehozásával. Ovidiu Pecican történész (az egyik szerkesztő) egy „polgári fórum” létrehozásának lehetőségét látta ebben a folyóiratban, de megadta a polgári jelző értelmét is a Provincia szövegkörnyezetében: „egy mindenféle (képzelt vagy valós) etnikai elkülönülést meghaladó polgári fórum létrehozása volna az az újítás, amelyre Erdélynek a jelen pillanatban úgy tűnik, szüksége lenne”<sup>13</sup>. Ugyanebben a kontextusban Molnár Gusztáv egy „közös erdélyi nyilvánosság” kialakításának igényét fogalmazta meg egyik írásában a Provincia hasábjain.<sup>14</sup>

Mindezek alapján is jól látható, hogy az elemzett diskurzus elindított egy párbeszédet, mely – még, ha időlegesen is – de felváltotta a román, magyar és német különálló monológokat. A dialógus mellett tette le a voksát minden szerző vagy résztvevő, aki valamilyen formában hozzájárult az Altera vagy a Provincia munkájához.

#### 4. A párbeszéd tematikus csomópontjai

Az Altera és Provincia hasábjain megjelent tanulmányok, írások számtalan témát dolgoztak fel Erdély kapcsán, jelen tanulmány terjedelmi korlátai miatt ezekből néhányat emelünk csak ki. Erdély geopolitikai sajátosságai mellett helyet kapott az erdélyi identitás és az erdélyi sajátosságok, releváns jegyek kérdése is a folyóiratokban. Érdekes felvetés továbbá a konszociáció lehetőségeinek a vizsgálata a térség jövőbeli lehetőségeit illetően, illetve az autonómia kérdése kapcsán a nyugat-európai autonómia-modellek vizsgálata.<sup>15</sup>

Molnár Gusztávnak köszönhetően a Provincia hasábjain elindult egy geopolitikai elemzés-sorozat, amely újra vizsgálat alá vonta a Közép-Európa-kérdést, és ezen belül Erdély helyzetét igyekezett értelmezni. Ezt a témát Molnár már feldolgozta a tanulmány elején említett Az erdélyi kérdés című tanulmányában. Többek között ezen írás bemutatása kapcsán a Pro Európa Liga 1998-ban szervezett Kolozsvárott egy olyan beszélgetést, vitát, amely révén ez a problematika górcső alá került.<sup>16</sup> Ebben a beszélgetésben Bakk Miklós kihangsúlyozta, hogy a

Molnár Gusztáv által elindított probléma-felvetések hosszú távon meghatározhatják az Erdélyről folyó párbeszédet, vitákat. A kérdés kapcsán azonban ekkor még egyelőre szkepticizmust fogalmazott meg az irodalomkritikus (és később a Provincia egyik felelős szerkesztőjévé vált) Alexandru Cistelean és a történész Sorin Mitu. A Provincia hasábján később terítékre került Délkelet-Európa államainak sajátos gondolkodásmódja és viszonya a modern állam eszméjéhez, amely abból is adódik, hogy ebbe a térségbe a modern állam eszméjét csak „exportálták”, így ezen eszme „eredete, dinamikája és körvonalai egy másik, eltérő kulturális mátrixban keresendők, egy olyan kultúrában, amelynek más a kulturális tőkéje”. Ezért a modern állam és Délkelet-Európa „sosem illeszkedtek jól egymáshoz”, viszont ezen térség államai folyamatosan arra törekednek, hogy meghonosítsák a nyugatról átvett mintát.<sup>17</sup>

Ebben a kontextusban Molnár Gusztáv felveti azoknak a régióknak a problematikáját, amelyek ún. „Közép-Európa-fragmentumok”, de egy ilyen „civilizációs zsákutcában vergődő” országhoz tartoznak. Molnár szerint ilyen „bizonyos értelemben rab provincia” Erdély is, akárcsak Vajdaság, Kárpátalja, Galícia vagy Bukovina. A helyzet ellenére – vallja Molnár – ezek a térségek „elindulhatnak egy eltérő és Európa-konform intézményesülés útján”, amelynek jelentős előfeltétele azonban a lokális többség kialakítása. Ezt viszont csakis a régión belüli konszenzus formálhatja, amely a többséget és kisebbséget kovácsolja össze.<sup>18</sup>

Az erdélyi sajátosságokat illetően Erdély kontextusában egyértelműen felmerül a multikulturális sokszínűség kérdése, amely még mindig jellemzi a térséget az ezt gyengítő történelmi változások és folyamatok ellenére. Az Erdélyi Interkulturális Fórum keretében, amelyet a Pro Európa Liga Interkulturális Központja szervezett 1996-ban, olyan beszélgetésre (igazi párbeszédre) került sor román, magyar és német értelmiségiek között, amely ezt a kérdést taglalta, vitázva arról is, hogy Erdély kapcsán a multikulturális vagy interkulturális fogalom használata-e az adekvátabb. Ennek a beszélgetésnek szerkesztett változatát az Altera 6. száma közölte.<sup>19</sup> Az alábbi 1. és 2. táblázat jól példázza Erdélynek a még mindig sajátos etnikai és felekezeti sokszínűségét.

**1. táblázat: Románia és Erdély etnikai összetétele a 2002-es népszámlálás adatai alapján (főbb etnikumok tekintetében)**

**Table 1.: Ethnic composition of Romania and Transylvania according to the 2002 census**

	Románok	Magyarok	Németek	Zsidók	Cigányok
Romániában	19.399.597	1.431.807	59.764	5.785	535.140
Erdélyben	5.393.552	1.415.718	53.077	1.804	244.475

*Forrás:* A román Nemzeti Statisztika Hivatal adatai alapján saját szerkesztés



**2. táblázat: Románia és Erdély vallási összetétele 2002-ben (jelentősebb történelmi vallások tekintetében)**

**Table 2.: Religious composition of Romania and Transylvania in 2002**

	Ortodox	Görög katolikus	Római katolikus	Református	Unitárius
Románia	18.817.975	191.556	1.026.429	701.077	66.944
Erdély	5.053.967	177.555	734.748	696.393	66.446

*Forrás:* A román Nemzeti Statisztikai Hivatal adatai alapján saját szerkesztés

A 2. táblázat adataiból kiemelném a görög katolikusok markáns jelenlétét Erdélyben, amely sajátos színfolt, hiszen az erdélyi románság szempontjából a görög katolikus egyház szerepe és története meghatározó jellegű, ahogy ezt figyelemre méltóan leírta Alexandru Cistelean is néhány írásában.<sup>20</sup>

Mindezen sajátosságok, a történelmi múlt szövevénye és az etnikumok együttélése olyan értékhordozó kölcsönhatásokat eredményeznek, amelyek kihatással vannak az identitásra is. A regionális, a sajátos erdélyi identitás kérdése is számos írásban megjelent az elemzett folyóiratokban.<sup>21</sup> A Provincia folyóirat több írásában is felbukkan Erdély kapcsán az ún. transzietnikus identitás fogalma, amely a nemzeti identitások feletti, azt meghaladó önazonosságot jelenti, mely többnemzetiségű régiókban alakulhat ki, és segíthet meghaladni a nacionalizmust. Több szerző szerint (pl. Molnár Gusztáv) a transzietnikus identitás Erdélyben is megjelenhet, és egy ilyen sajátosan a térséghez kötődő identitás segítheti akár egy esetleges autonóm Erdély kialakítását is. A transzietnikus identitás kérdése a Provincia folyóirat megszűnése utáni időszakban tartott egyik fórumon is felbukkan (lásd a 2004-es Forumul central-european de regionalizare și integrare elnevezésű vitát).

A konszociációs demokrácia megteremtésének erdélyi lehetőségét Molnár Gusztáv vezette be a Provincia tematikájába, először az első évfolyam 3. számában említve<sup>22</sup>, majd a 6. számban bővebben is kifejtve<sup>23</sup>. Okfejtésében, amely mentén haladva ennek esélyeit latolgatja a régióban, Molnár az Arend Lijphart-féle megközelítést alkalmazta<sup>24</sup>, és abból indult ki, hogy az erdélyi társadalom, eleve plurális. „Plurális társadalomnak ebben az értelemben az ún. szegmentális törésvonalak által felszabdalt, szeletekre, külön egységekre bomló társadalmat tekintjük, amelyben a politikai erők megoszlása hűen követi a társadalomban meglévő objektív különbségeket. A szegmentális törésvonalak vallási, ideológiai, nyelvi, regionális, kulturális, faji vagy etnikai jellegűek lehetnek. A plurális társadalmak további figyelemreméltó jellemvonása, hogy a politikai pártok, érdekcsoportok, médiák, iskolák, az önkéntes egyesülések, egyszóval a civil társadalom szubjektumai a szegmentális törésvonalak mentén szerveződnek meg.”<sup>25</sup> Molnár kihangsúlyozta, hogy ezen plurális társadalmakra jellemző, hogy bizonyos mértékben ellent tudnak állni a homogenizációnak, így egy stabil demokrácia kiépítését teszik lehetővé. Molnár szerint a konszociációs modellt minden olyan, általa „közép-európai



fragmentumnak” nevezett térségben alkalmazni lehet, ahol a társadalom plurális, így például Erdélyben vagy a Vajdaságban.<sup>26</sup> A konszociáció sikeres kiépítéséhez azonban szükség van egy Erdélyt képviselő ún. transznetikus pártra, amelyről mind magyar, mind pedig román részről számos értelmiségi fejtette ki véleményét. 2000 nyarán sok tekintetben nem találták még elérkezettnek a pillanatot arra, hogy egy ilyen összefogás létrejöhessen, de a 2000 novemberében lezajlott választások eredménye néhány román értelmiségit a transznetikus párt ideájának elfogadásához vezetett (tudniillik a november végi elnökválasztás második fordulója alkalmával a választók Ion Iliescu és Vadim Tudor között választhattak – vagyis európai alternatíva nélkül maradtak).<sup>27</sup>

Külön érdekessége az elemzett tanulmányoknak a föderális állam lehetőségének a keresése Romániát illetően, illetve az ezen belül, vagy egy regionalizált ország keretein belül kialakítható autonóm Erdély-kép felvillantása. Ezekhez a lehetőségekhez a szerzők nyugat-európai modelleket kerestek és elemeztek. Az *Altera* folyóirat külön számot szentelt a föderalitásnak (*Altera* 1997, 6. szám), amelyben két neves szakértő, Guy Héraud és Daniel Elazar<sup>28</sup>, munkáját is leközölték román nyelven, így ezek a tanulmányok elérhetővé váltak a romániai értelmiségiek anyanyelvén is. Az *Altera* a nyugati sajátos regionalizációs modellekről is számot adott, mégpedig az 1998/9. számban, amely a Regionalizmus és regionalizáció címet viseli, valamint az 1999/10. számban Regionalizmus és/vagy decentralizáció címmel. Így még a Provincia megszületése előtt bemutatták a francia sajátos decentralizációt, de egyben beszámoltak a görög regionalizmusról, az olasz, a holland valamint a svájci modellről. A Provincia hasábjain később kialakult egy sajátos vita, amelynek keretében több decentralizált modellt mutattak be és ütköztettek, mint például a föderális (Németország), a konföderális (Svájc) és a regionalizált (Olaszország, Spanyolország) modelleket. A svájci konföderális modell többször került górcső alá, akárcsak a német föderalista államszerkezet, lásd Alexandru Vlad, Gheorghe Săsărman és Traian Ștef írásait<sup>29</sup>, valamint Petru Dumitriu álláspontját<sup>30</sup>.

Daniel Vighi a spanyol és olasz regionalizált állammodelleket és azok specifikumait járta körbe, kiemelve az autonómia-lehetőségeket, melyekre ez a típusú államszerkezet lehetőséget adott (lásd a katalán, a baszk vagy a dél-tiroli autonóm területeket), illetve ezeknek alkotmányban rögzített sajátosságait<sup>31</sup>. Traian Ștef pedig egy fej fokhagymához hasonlította az országot, amely „kisebb-nagyobb cikkeivel, a központtól vagy a külső felétől nézve egyaránt bevonva ugyanazzal a héjjal, ugyanabból a földből táplálkozva, ugyanazokkal a gyökerekkel” rendelkezik. „Ilyenek lennének az etnikumok vagy a nemzetek is egy régió belül, amely régiót nem lehetne etnikai alapon létrehozni”<sup>32</sup>. Ștef ennek a gondolatmenetnek a kontextusában látta alkalmasnak az országot a föderalizálásra vagy regionalizálásra. Látható tehát, hogy számtalan román értelmiségi volt elégedetlen a jelenleg is érvényes centralizált állami struktúrával, amely Romániát jellemzi, és amelyetők szívesebben látnának valamilyen decentralizált modell mentén átalakítottnak.



## 5. Konszenzus: a 2001-es Memorandum

Többnyire a Provincia folyóirat szerzőiből jött létre, a sajtótermék létrehozása után nem sokkal, a Provincia-Egyesület. Első nyilvános megbeszélésüket 2000. december 16-án Kolozsvárott tartották, a következő tagok részvételével: Ádám Gábor, Bakk Miklós, Marius Cosmeanu, Marius Lazăr, Molnár Gusztáv, Ovidiu Pecican, Traian Ștef, Szokoly Elek, meghívottak közül pedig: Gabriel Andreescu és Dan Pavel Bukarestből, Paul Philippi Szebenből, Octavian Hoandă, Cristian Popa, Adrian Avarvari és Székely István Kolozsvárról. Ez az írókból, tanárokból, művészekből, politológusokból, szociológusokból alakult interetnikus párbeszéd-központ 2001. december 8-án közös megegyezéssel elfogadta az ún. Memorandumot, melyet a román parlamentnek címeztek. Megemlítendő, hogy a Memorandumot azok a román értelmiségiek is aláírták, akik a Provincia-vita folyamán szkeptikusak voltak a változásokat illetően (pl. Alexandru Cistelean, Ovidiu Pecican).

A Memorandum tíz pontban foglalta össze az aláírók elképzeléseit. Egyrészt az ország egészét érintő átalakítást, közigazgatási reformot javasolt, mely „újrafogalmazza a létező területi egységek státuszát”, de figyelembe veszi az ország tartományainak történelmi, gazdasági és társadalmi-kulturális identitását” is.<sup>33</sup> A 9. pontban mindehhez az alkotmányreform szükségességét hangoztatták, amely nélkülözhetetlen egy ilyen szabású rendszer kialakításához. A 3. pontban a régiók kialakítására fókuszáltak, ezeknek alapjait az aláírók szerint a fejlesztési régiók vagy a történelmi tartományok jelentenék, és létrehozásukkor nem az etnikai, hanem a területi elv érvényesülne. Ugyanezen pontban azt is kiemelték, hogy az így kialakított térségekben az ott élő etnikumok sajátos politikai és jogi garanciákkal rendelkeznének érdekeik védelme okán. Látható, hogy bár kisebbségvédelmi gondolatokat is tartalmazott a Memorandum, ennek ellenére célja alapvetően az ország modernizációjának előremozdítása volt.<sup>34</sup>

Bakk Miklós szerint a dokumentum az erdélyi román és magyar értelmiségiek „stratégiai érdekközössége”<sup>35</sup>.

## 6. Következtetések

1. Az elemzés során igyekeztem a diskurzusnak olyan sajátosságait keresni, amelyek újdonságot jelentettek Erdély kontextusában, és amelyek esetleg megváltoztatták a térségről és a térség speciális státuszáról elképzelt paradigmákat. Ilyen értelemben a párbeszéd több aspektusból is paradigmaváltó jelenségnek tekinthető:

- a). Kialakít egy sajátos dialógust a romániai jelentősebb nemzetiségek között, így az addigi nemzetiségi monológok helyett kialakulhatott a különböző nemzetiségeknek egy olyan közös nyilvánossága, amely páratlan a maga nemében. A Provincia és az Altera kiadványok mindegyike előremutató az együtt élő nemzetiségek véleményeinek összehangolása és a konszenzusteremtés terén.

- b). Új terminológia-rendszert épített be Erdély kontextusába. Egyrészt az erdélyi regionális azonosságtudat tekintetében bevezették a transznetikus identitás problematikáját. Fontosnak tartották a nemzeti identitások feletti, az azt meghaladó önazonosságnak a kérdését a többnemzetiségű Erdély kapcsán is felvetni. Az említett Memorandum dokumentuma is tartalmazta a transznetikus identitás fogalmát, amely néhány értelmiségi szerint hatékony ellenszere lehet a nacionalizmus megnyilvánulásainak. A Provincia folyóirat Erdély kapcsán felvetette a konszociációs demokrácia-modell bevezetésének a lehetőségét. Ez egy merőben új megközelítése az erdélyi lehetőségeknek, és egy nyugat-európai demokrácia-modellnek a kelet-közép-európai alkalmazhatóságát vizsgálja. Ez a modell felveti egy transznetikus párt létrehozásának a lehetőségét is, amelynek a kérdése az egyik legnagyobb vitát indukálta a diskurzus résztvevői között. A transznetikus párt kérdésköre szintén egy új elem az erdélyi kontextusban. Az írásokból azonban kitűnik, hogy a konszociációs modell sem Romániában, sem Erdélyben egyelőre nem alkalmazható a sajátos társadalmi és politikai miliő okán. Így a transznetikus párt megalakításának a lehetőségét is a jövőre bízták.
- c). Erdély autonómiáját egy, az egész országot érintő átfogó regionalizációs átalakuláson belül képzelték el. Ez egy olyan jelentős előrelépés az autonómia kérdésében, amely egyértelműen jelzi az európai folyamatok hatásának az érvényesülését. A csak Erdélyre vagy csak Székelyföldre koncentrááló paradigmát teljesen átalakították, és egy egész országot lefedő regionalista modell kiépítését irányozták elő.
- d). A Provincia-csoport által készített és a politikai élet elé tárt Memorandum egyértelműen megváltoztatta a román közélet hozzáállását a regionalizmus-hoz szorosan kapcsolódó kérdésekhez. A tabujellegű fogalmak, mint amilyen az autonómia vagy a föderalizmus, immár egyértelműen elvesztették ezt a minőségüket, és lassan beépültek a közbeszéd, a publicisztika és immár a politikai élet diskurzusába is. A Provinciának a civil társadalomra gyakorolt hatása volt a legszembetűnőbb, és ha a valóságot nem is sikerült megváltoztatnia a Provinciának és az Alterának, mentalitásbeli változást mindenképpen eredményeztek.

2. Mivel Erdély kapcsán sajátos regionalizmus értelmezhető, ezért az erdélyi kontextusra adaptált egyedi regionalizmus jegyeit kerestem az interetnikus párbeszédben. A regionalizmus interetnikus megközelítése azért fontos, mert Erdély specifikus etnikai összetétele elengedhetlenné teszi a releváns nemzetiségek párbeszédét és konszenzusát ezen a téren is. Amennyiben a regionalizmust úgy fogjuk fel, mint egy régió sajátosságait, egyedi jellemvonásait kimutatni és felmutatni akaró mozgalom, akkor mind a Pro Európa Liga munkássága, mind pedig a Provincia-csoport tevékenysége annak tekinthető Erdélyben. Egyediségük abban áll, hogy tagjaik nem egyetlen nemzetiségi csoportból származtak, hanem min-



den jelentősebb erdélyi etnikum képviseltette magát a mozgalomban. Ezek alapján elmondható, hogy az elemzett diskurzus az erdélyi regionalizmus releváns, transzietnikus példája.

3. Mivel egy interetnikus diskurzust vizsgáltam, fontos volt elemezni, hogy az egyes etnikumok hozzáállása, véleménye, ötletei és gondolatai ütköztek-e egymással, élesen elváltak-e egymástól, vagy kiegészítették-e egymást, és valamelyest összhangban voltak-e. Az Altera kiadvány írásai és dialógusai jó alapot teremtettek a közeledéshez és a párbeszéd elindításához, normalizálásához. A „magkorszaknak” számító Provincia élesztette a vitát, és felgyorsította a vélemények ütköztetését, az ötletek cseréjét. Az elemzések során észrevehető volt, hogy (különösen a Provincia folyóiratban) a diskurzus kezdetén még a véleménykülönbségek nagyobbak voltak, és valójában a vita résztvevői két csoportra osztoztak. Voltak olyanok, akik az erdélyiség kulturális feltárását szorgalmazták, egy kevésbé merész terv keretében inkább csak a helyi sajátosságok feltérképezésében látták a párbeszéd értelmét. A másik csoport hamar elkezdte feszegetni a politikai konzekvenciákat és keresték a politikai változások lehetőségét és ebben Erdély helyét. Valóban, talán több román értelmiségi tartozott az első csoportba, és több magyar a másodikba, de a román-magyar törésvonalról egyértelműen nem lehet beszélni, hiszen például Traian Ștef vagy Marius Cosmeanu a Provincia munkájának a kezdetén is ez utóbbi táborot erősítették. Véleményem szerint a Provincia folyóirat léte során a kezdeti román-magyar nézetkülönbségek egyre inkább kezdtek beszűkülni, és egyre inkább a konszenzus felé kezdtek mutatni. A nagyszabású Memorandum tervezete egyértelműen a Provincia-csoport konszenzusát jelentette. Fontos megjegyezni, hogy a Memorandumot aláírta Ovidiu Pecican és Alexandru Cistelean is, akik egy ideig szkeptikusak voltak vagy óvatosak a felvetések tekintetében. Ilyen értelemben úgy gondolom, hogy releváns, éles törésvonal nem tapasztalható a diskurzusban résztvevő egyes etnikumok véleményei és hozzáállása között.

4. Az elemzett diskurzusban a Provincia-csoport által képviselt Memorandum egy olyan regionalizációs modellt konstruált, amelyen belül Románia történelmi tartományai jelentették az alapokat. A régiók lehatárolásánál nem az etnikai, hanem területi elv érvényesült, és a decentralizáció, valamint a régiók autonómiája érdekében alkotmánymódosítást javasoltak. Ebben a rendszerben Erdély is esélyt kapna az autonómiára, tiszteletben tartva a specifikus erdélyi gazdasági-társadalmi-kulturális közeget. A Memorandum kimondta, hogy a kialakított régiókban az érintett etnikumok sajátos politikai és jogi garanciákkal rendelkeznének érdekeik védelme okán. Ezáltal a modell kiállt a kisebbségvédelem ügyéért is. A Memorandum által képviselt koncepció újdonsága, hogy az autonómia kérdését egy, az ország egészét érintő regionális átalakítás mentén vázolta fel. Jó alapot teremtett ahhoz, hogy Romániában 2003 után megjelenhessenek a speciális regionalizációs tervek. Ezért elmondható, hogy a Provincia korszakváltó volt az

erdélyi autonómia problematikájának a történetében, mert átbillentette az autonómia-koncepciókat az etnikai elv mellől a területi elv felé, illetve beépítette egy komplex regionalizációs tervbe. A Provincia utáni korszak igazolja ezt az állítást. A Pro Európa Liga és az Altera kiadvány pedig folyamatosan szolgáltatotta azokat a nemzetközi dokumentumoknak a román nyelven való közlését, amelyek ezt a koncepciót alátámasztották. A Liga által rendezett élő beszélgetések pedig megteremtették azt az interetnikus szakemberi közeget, amelyből a jövő regionalista mozgalmi, illetve a regionalizáció szakemberei kikerülhetnek.

## FELHASZNÁLT IRODALOM

- A Memorandum szövege és aláírói (2002). Provincia. 2002/1. szám. 2. old.
- Andreescu ellopott táskájától Constantinescuig... Bukaresti Nyilatkozat is lesz (1999). Bihari Napló, 1999. június 29. <http://www.hhrf.org/biharinaplo/99jun/bn90629.htm> (Letöltve 2011.11.05.)
- Bakk Miklós (2002): Lélek és terv. Provincia. 2002/1. szám. 1. old.
- Bakk Miklós (2000): Az eredettől a kezdetig. Provincia. 2000/7. szám. 7. old.
- Cistelean, Alexandru (2002): De ce un Memorandum? Altera 2002/19. szám (Regionalizare în Europa Centrală și de Est). 118-119. old.
- Cistelean, Alexandru (2001): A görög katolicizmus a románoknál. Provincia. 2001/8-9. szám. 1. old.
- Cistelean, Alexandru (1998): Provincia ratată. Altera. 1998/9. szám. 77-85. old.
- Elazar, Daniel J. (1997): De la etatism la federalism - o schimbare de paradigmă. Altera. 1997/6. szám. 22-35. old.
- Fati, Sabina (2002): Megváltoztatható-e Délkelet-Európa, vagy sem? Provincia. 2002/2. szám. 7. old.
- Fati, Sabina (2000): Az erdélyi regionális párt a PDSR segítségével lenne. Provincia. 2000/7. szám. 3. old.
- Grancea, Mihaela (2001): Etnokulturális sztereotípiák a historiográfiában. Provincia. 2001/3. szám. 6. old.
- Grüber Károly (2000): Románia a régiók Európájában: van-e esélye a romániai devolúciónak illetve az erdélyi regionális kormányzati szervezetek létrehozásának? Tér és Társadalom. 2000/1. szám. 150-168. old.
- Hajdú-Farkas Zoltán (2000): A nyitott etnikai kalitka, avagy Erdély „eredendő bűne”. Provincia, 2000/7. szám. 8-9. old.
- Héraud, Guy (1997): Federalismul. Altera. 1997/6. szám. 7-21. old.
- Kántor Zoltán (2001a): A konszociáció Erdélyben. Folyamatok és modellek. Provincia. 2001/4. szám. 7. old.
- Kántor Zoltán (2001b): Az identitás kapcsán. Provincia. 2001/11. szám. 15. old.
- Lijphart, Arend (1977): Democracy in Plural Societies. Yale University Press. New Haven. 260. old.



- Miklósné Zakar Andrea (2010): „Az erdélyiség újraszemantizálása” – Kísérlet egy interetnikus magyar-román regionalizmus-konceptió kidolgozására. *Pro Minoritate*. 2010/Ősz. 70-110. old.
- Molnár Gusztáv (2000a): Közép-Európa a föderalizmus és a katasztrófa között. *Provincia*. 2000/5. szám. 1-2. old.
- Molnár Gusztáv (2000b): A konszociációs demokrácia esélyei Erdélyben. *Provincia*. 2000/6. szám. 1-2. old.
- Molnár Gusztáv (1997): Az erdélyi kérdés. *Magyar Kisebbség*. 1997/3-4. szám. 208-232. old.
- Molnár Gusztáv – Gabriel Andreescu (szerk.) (1999) *Problema transilvană*. Polirom. Iași. 1999. 216. old.
- Pecican, Ovidiu (2000): Transzetnikus párt vagy polgári fórum? *Provincia*. 2000/6. szám. 6. old.
- Săsărman, Gheorghe (2002): Föderalizmus és regionalizálás. *Provincia*. 2002/3-4. szám. 4. old.
- Schöpflin György (2001): Délkelet-Európa fogalmának meghatározása. *Provincia*. 2001/8-9. szám. 10-11. old.
- Seres Alexandru (2001): A föderalizálás utópiája és az identitásválságok. *Provincia*. 2001/12. szám. 2. old.
- Ștef, Traian (2002a): Decentralizáció reductio ad absurdum módra. *Provincia*. 2002/3-4. szám. 2. old.
- Ștef, Traian (2002b): Egy fej fokhagyma. *Provincia*. 2002/ 8-9. szám. 1. old.
- Szász Alpár Zoltán (2001): A demokrácia modelljei Romániában – esélyek és realitások. *Provincia*. 2001/3. szám. 4-5. old.
- Szokoly Elek (1999) : “Chestiunea transilvană” între misie, melancolie și realitate. *Altera*. 1999/11. szám. 194-213. old.
- Takács Ferenc (1998): Románia Erdély-politikája 1989 után. *Magyar Kisebbség*. 1998/3-4. szám. <http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=cimek&lapid=10&ci kk=m980323.htm>
- Új public space megteremtéséről van szó – Beszélgetés Molnár Gusztávval (2000). *Provincia*. 2000/5. szám. 10-11. old.
- Vighi, Daniel (2002): A regionalitás meghatározásainak kérdésköre. *Provincia*. 2002/3-4. szám. 5-6. old.
- Vighi, Daniel (2000): Egy alternatív politikai konstrukció néhány alapvető kérdése. *Provincia*. 2000/8. szám. 1. old.
- Vlad, Alexandru (2002): Rettegés a föderalizmustól. *Provincia*. 2002/1. szám. 2. old.

## JEGYZETEK

1. A magyarok (11 fő): Antal G. László, Balogh Júlia, Bíró Gáspár, Borsi-Kálmán Béla, Csoóri Sándor, Für Lajos, Illyés Mária, Jeszenszky Géza, Keszthelyi Gyula, Kodolányi Gyula, Molnár Gusztáv; A románok (6 fő): Stelian Bălănescu (Román Demokratikus Kör – NSZK), Mihnea Berindei (Emberi Jogok Romániai Ligája), Ariadna Combes, Ion Vianu, Dan Zamfirescu (mindhárman az Emberi Jogok Romániai Ligájától), Mihail Korné (a Lupta elnevezésű emigráns folyóirat igazgatója)
2. Magyar-román Nyilatkozat, avagy a Budapesti Nyilatkozat részlete, közli Takács 1998.
3. A Pro Európa Liga kiadványa a 90-es évek elején
4. Cistelean 1998. (Az Altera leközli az esszét a 9. számában)
5. Molnár 1997. (Az Altera egy évvel később leközli a 8. számban)
6. Ezt a gondolatát később Molnár a Provincia folyóiratban bővebben is kifejti egy releváns diskurzust generálva a témában.
7. Grúber 2000. 163. old.
8. Molnár 1999.
9. Lásd erről még Grúber 2000.
10. Molnár - Andreescu 1999.
11. Molnár Gusztáv 1999-ben úgy készült a Budapesti nyilatkozat tízedik évfordulójára, hogy készített egy ún. Kolozsvári Nyilatkozat elnevezésű tervet, amelyet megmutatott néhány általa ismert és tisztelt közéleti személyiségnek. A tervezet egyik példányát azonban rejtélyes módon ellopták Gabriel Andreescu, a román Helsinki Bizottság társelnökének táskájával együtt a Helsinki Bizottság irodájából. Néhány nappal ezután Emil Constantinescu, akkori államelnök Marosvásárhelyen egy olyan veszélyre figyelmeztetett, amely Románia integritását fenyegeti, és amely egy terv formájában látott napvilágot, egy föderalizált Románia és Erdély, illetve Bánság autonómiáját hirdetve, amely egyértelműen jelzi, hogy Molnár tervezete a kezébe került. (Lásd erről Andreescu ellopott táskájától... Bihari Napló. 1999. június 29.) A Kolozsvári Nyilatkozatot ezen események után nem Kolozsváron, vagyis Erdélyben, hanem Bukarestben, a Társadalmi Párbeszéd Csoport (GDS) körében vitattak meg, és egyúttal megemlékeztek a Budapesti Nyilatkozat évfordulójáról is. Ennek a vitának a rendezői Mihnea Berindei történész, Gabriel Andreescu és Molnár Gusztáv voltak. A román titkosszolgálat kezébe viszont nem csupán a fent említett terv került, hanem a potenciális aláírók köre is, amelyet Molnár Gusztáv gyűjtött. A potenciális aláírói kör névsorának egy fénymásolt példányát Molnár a 22-es folyóirat szerkesztőségében hagyta. (Ez a folyóirat az előbb említett Társadalmi Párbeszéd Csoporthoz köthető sajtóorgánium.) Innen a névsor valamilyen módon mégis a titkosszolgálat kezébe került, amely azután ezt a potenciális aláírói csoportot különböző eszközökkel igyekezett megfélemlíteni és ellehetetleníteni. Bakk Miklós a vele készített interjúban kifejtette, hogy a résztvevők ebben a helyzetben úgy vélték, menekülni csakis előre lehet, mégpedig a minél nagyobb nyilvánosság felé. A nyilvánosságot a Provincia folyóirat megalapítása jelentette.
12. 2002 nyara után a folyóirat többnyire forráshiány okán szűnt meg.



13. Pecican 2000. 6. old.
14. Új public space... 2000. 10. old.
15. A Provincia és az Altera folyóiratok részletes elemzését lásd: Miklósné Zakar 2010.
16. Az így kialakult értelmiségi párbeszéd szerkesztett változatát az Altera 9. száma leközölte 1998-ban, a kötet címe: De la „problema transilvană” la „problema europeană”.
17. Schöpflin 2001. 10. old. (Lásd erről még Sabina Fati írását a Provincia folyóiratban: Fati 2002. 7. old.)
18. Molnár 2000a. 2. old.
19. Címe: De la „monocultură” la interculturalitate, megjelenési éve 1997.
20. Cistelean 2001, 2002.
21. Lásd erről a következő írásokat: Grancea 2001, Seres 2001, Kántor 2001b, Hajdú-Farkas 2000. Szokoly 1999. Az erdélyi identitásról való párbeszéd egyik színtere a 2002-ben rendezett illyefalvi Transsylvania Nyári Egyetem, melyet a Pro Európa Liga Interkulturális Központjának egyik programjaként a Heinrich Böll Alapítvány támogatott. Az erről folytatott beszélgetés írott lenyomatát az Altera 2003/20-21-es száma közölte. Ennek a beszélgetésnek a résztvevői: Horváth István (moderátor) szociológus, Wolfgang Wittstock a Romániai Németek Demokratikus Fórumának képviselője, Alexandru Cistelean, Marius Cosmeanu, Gabriel Andreescu, Bakk Miklós, Szokoly Elek, Molnár Gusztáv.
22. Molnár 2000a.
23. Molnár 2000b.
24. Lásd Lijphart 1977.
25. Molnár 2000b. 2. old.
26. A konszociáció erdélyi lehetőségeiről lásd még: Szász 2001, Kántor 2001a.
27. A transzietnikus párt lehetőségeiről lásd: Fati 2000, Vighi 2000, Bakk 2000.
28. Héraud 1997, Elazar 1997.
29. Vlad 2002, Săsărman 2002, Ștef 2002a, 2002b.
30. Interjú Petru Dumitru íróval: Románia föderalizálását javaslom címmel. Provincia 2002/5. 8. old.
31. Vighi 2002.
32. Ștef 2002b. 1. old.
33. A Memorandum szövege és aláírói... 2002. 2. old.
34. Kántor 2001a.
35. Bakk 2002. 1. old.